

ואח"כ רכז הדרכה. במהלך שנות השבעים הייתי חלק מההקמה של גרעיני עודד. מה רצינו? לא היה לנו כוח אדם במושבנים החדשים. תנועת הנוער בני המושבים פעלה בעיקר בהתיישבות הוותיקה, לנו זה חרה. לי באופן אישי זה הפריע כי המושב שלי היה חדש, ואמרתי, איך אני מביא את החוויה של התנועה לתוך המושבים הצעירים. (חגי הרצל, 2020).

עם השנים התרחבה פעילות גרעיני עודד והמסלול התמסד כמסלול ההגשמה המרכזי של חטיבת בני המושבים, כאשר הש"שינים הפכו לנושאי תפקידים מרכזיים בהדרכה התנועתית בכל הארץ. פעילי תנועת הנוער העובד והלומד מהקיבוצים ומהערים לא נשלחו עוד לשנת שירות זו.

גרעיני שנת השירות, עודד ורעים, היו חלוצים וסוללי דרך להתנדבות ומעורבות חברתית בעיירות הפיתוח, ולמעבר בין הגשמה התיישבותית להגשמה במשימות לאומיות-חברתיות נוספות. יוזמה זו הניבה מסלולים נוספים שצמחו בשנות ה-70, בהם גרעיני "עומרי" לעיירות פיתוח (התחילו בגרעין עודד ועברו לגרעין רעים) וגרעיני "של"ף – שמיניסטים לעיירות פיתוח.

גדילה והתבססות

חוות ההכשרה – שנות השמונים והתשעים
בתחילת שנות ה-80 המשיכו לעסוק תנועות הנוער בשאלת ההגשמה ויעדי ההגשמה. בכל התנועות עלו אז שאלות הנוגעות להמשכיות ההגשמה בקיבוצים, כאשר חברים רבים מהמגשימים במסגרת מסלולי הנח"ל בחרו שלא להמשיך את חייהם הבוגרים בקיבוץ או בקבוצות שיתופיות. עם סיום מסלול ההגשמה, עזבו הבוגרים את הקיבוץ וחזרו לחייהם בעיר או במקומות אחרים.

בכך למעשה הסתיימה ההשתתפות שלהם בתנועה. אל מול מגמה זו, החלה ירידה במספר הקיבוצים שהיו מעוניינים לקבל אליהם חברי גרעינים, שכן ההשקעה הכספית בהם גדולה, ואחוז הנשארים בקיבוץ לאחר המסלול הצבאי היה נמוך.

במסמך "שירה הנער" של מועצת תנועות הנוער (2003) מתואר כי בנוסף לתהליכי ההתרחקות מהקיבוץ, נדרשו תנועות הנוער להתמודד עם המציאות החברתית בישראל, ולפתח כלים ושיטות להתמודדות עם מגזרי אוכלוסייה רבים, גיוון בחברה הישראלית, פערים ושסעים חברתיים.

בדומה לתהליכים בתנועות אחרות חוותה גם תנועת הנוער העובד והלומד משבר סביב ההגשמה בקיבוץ כמסלול ההגשמה היחיד. לאור אתגרים אלו, החלה מתגבשת בתנועה ההכנה כי יש לייצר מסגרת הגשמה שונה או נוספת, המתאימה לצרכי החברה שהשתנו וכן לצרכי הנוער.

הניסיון הראשון לשינוי זה נעשה בשנת 1981. גרעין נו"ב, שיועד לקיבוץ מלכיה, וגרעין חרמש, שיועד לקיבוץ אלומות, יצאו לשנת התנסות במסגרת "חוות הכשרה" בנווה עובד. (בתחילה נקראה "חוות הגשמה" ואז שונה שמה). את המהלך יזם פסח האוספטר, אז חבר גרעין נו"ב ולימים רכז הדרכה במחוז חיפה, רכז ההדרכה של התנועה ומזכ"ל התנועה. רעיון חוות ההכשרה הוצע כמודל נוסף להגשמה.

רעיון חוות ההכשרה שאב את השראתו מרעיון ישן, חוות ההכשרה של תנועות הנוער הציוניות באירופה, אשר הכשירו חבורות של צעירים לקראת העלייה לארץ ישראל ולבנייתה. (בראשן החווה החקלאית בכפר גרוכוב שבפולין, שהוקמה בשנת 1919). הרעיון צמח גם לאור שאלות בדבר שלב גיבוש זהותו של הנוער, מאפיינים של מרד הנעורים ומידת האוטונומיה של המתחנכים אל מול המערכת הממסדית ומסלול ההגשמה בקיבוץ כמסלול יחיד, שאינו מאפשר בחירה והתנסות שלמה.

על המהלך של גיבוש חוות ההכשרה כשנת ההתנסות לפני הצבא סיפר פסח בריאיון בנושא תפיסת ההגשמה בתנועה:

לאור התיאוריה של אריק אריקסון על גיבוש הזהות, הוסבר כי תהליכי גיבוש הזהות הם תהליכים שבעידן המודרני הולכים ומתארכים... ואז בעצם, מה שהסתבר שאנשים שמחליטים ללכת לקיבוץ הם מחליטים את זה בשלבים הכי נזילים של תהליכי גיבוש הזהות שלהם. וההחלטה בכיתה י"א היא לא רצינית. וצריך לעשות משהו כדי שבסופו של יום, ההחלטה תהיה יותר משמעותית. אז מה זה המשהו הזה? המשהו הזה זה להתנסות בקיבוץ, כי ההיאחזות באותן שנים כבר לא הייתה בה שום התנסות בקיבוץ... ואז באו עם הרעיון הזה בנוער העובד, בעצם לעשות שנה לפני הצבא. (אבן, 2020).

בחוברת "שירה הנער" (2003), מתאר פסח את חוות ההכשרה הראשונה ואת היסודות החינוכיים המרכזיים: אוטונומיה, הכשרה ומעורבות. אוטונומיה – "ניהול החיים החברתיים והכלכליים על ידי חברי החווה באופן המלא ביותר. החברה שהתגבשה בחוות ההכשרה דרשה תשובות בכל תחומי החיים". הכשרה – "מבוססת על ההנחה כי המטען הערכי יזין את הדרכים בהן יעצבו המשתתפים את עולמם החברתי, ויציידם בעקרונות על פיהם יגיבו לאתגרים ולבעיות. בחינת רעיונות של אופן החיים, משמעותם, ארגונים וכדומה, בהתייחס למערכות הערכיים של תנועת העבודה והוגי דעותיה. ההתערבות ההדרכתית יצרה את המגע עם מערכות הערכים, המהויות והסמלים עליהם רוצה התנועה לחנך". מעורבות – "יש להחזיר למרכז חייה של התנועה את יסוד המשימתיות האקטיבית ואיתו ההובלה והאמונה במחר טוב יותר וצודק יותר. חברי הגרעין לקחו על עצמם משימת הקמת קיני תנועה בקרב צעירי הקיבוצים בעמק הירדן ובדרום רמת הגולן. מכלול זה מבטא מעורבות שיסודה אחריות חברתית ונכונות לשלם מחיר על מעורבות זו".

יסודות חינוכיים אלה נשארו תקפים בחוות ההכשרה לכל אורך השנים, ומהווים אבני יסוד בחוות ההכשרה של התנועה גם היום. עקרונות אלה יתוארו בהמשך ספר זה, בפרק מסלול שנת השירות בתנועת הנוער העובד והלומד.

שנה לאחר ההתנסות הראשונה בחוות ההכשרה נערכה מועצה חינוכית של התנועה, והוחלט על חוות ההכשרה במסגרת שנה לפני הגיוס הצבאי, כמסלול חובה לכל גרעיני התנועה. במסגרת חוות ההכשרה מתנסים החברים בחיי קבוצה שיתופיים, עובדים בקיבוץ או במשימות חקלאיות ומדריכים בקינים של התנועה.

בין השנים 1983 ל-1987 פסקה הפעילות בחוות ההכשרה בשל קשיים ביישומה. בשנת 1985 פנו שני מדריכים מקן הנוער העובד והלומד בקריית חיים לפסח האוספטר, שהיה אז רכז הדרכה במחוז חיפה, וביקשו ממנו לחדש את רעיון חוות ההכשרה. בעקבות פנייה זו החלו יחד לפעול להקמתה מחדש. רעיון חוות ההכשרה חודש ויצא לפועל בשנת 1987, לא רק לאור רצון המדריכים והתנועה, אלא גם בעקבות קושי במציאת קיבוצים המעוניינים לקלוט את גרעיני הנח"ל.

באותה שנה יצא גרעין שבי"ב שיועד לקיבוץ מלכיה לשנה בחוות הכשרה בנווה עובד. את החניכים בחוות ההכשרה הדריך פסח. שנתיים לאחר מכן, במועצת התנועה, נערך דיון על מסלול חוות ההכשרה, והוחלט להמשיך ולקיים את המסלול, כשכל מסיימי "ב המצטרפים לגרעיני התנועה יתנסו במשך שנה במסלול זה. בחוברת שנכתבה על ידי פסח האוספטר וחגי בן צבי, "חוות ההכשרה – החלום והאתגר" (1989), הוגדרו מטרות חוות ההכשרה:

1. הזדמנות לחיות מציאות חיים שלמה, הכורכת את כל רבדי החיים ועל פי ערכים סוציאליסטיים.
2. המרצת גיבוש זהותו של האדם הצעיר, ולא דווקא לחץ

להפנמת מודל נתון, נעשתה מתוך העמקת יחסי הגומלין שבין חיים אלה לבין גיבוש השקפת עולם.
3. מתן ביטוי משמעותי והולם ליכולת הנוער ועוצמתו על ידי גיבוש משימות תנועתיות לאומיות, שיהוו חלק ממכלול החיים.

בשנת 1988 נוסח בתנועה דף עבודה בנושא "גרעין-משימה" (עליו חתומים: ברוך קושצ'ובה, מזכ"ל; עובד צור, ראש אגף חינוך; שרוליק, רכז מחלקת הכשרות; פסח, רכז מחלקת הדרכה). במסמך הוגדרו שלוש מטרות שתוכלנה להיות ממומשות דרך רעיון "חוות ההכשרה – גרעין המשימה":

1. הכשרה לחיי קיבוץ והעלאת מספר המגשימים.
2. הארכת גיל תנועת הנוער.
3. הכשרת גרעינים להתיישבות צעירה / ותיקה.

על מהותה של חוות ההכשרה נכתב במסמך:

רעיון חוות ההכשרה בנוי על שני יסודות, האחד הכשרה לחיי קיבוץ והשני הארכת גיל תנועת הנוער. בקצרה רק נאמר, כי הנח"ל, שמטרתו הייתה הכשרה לחיי קיבוץ, בלשון המעטה, קצת מפספס בתחום זה בשנים האחרונות. לגבי תנועת הנוער מה לא נאמר ונכתב על מרד הנעורים, הובלת החברה ועוד. 'חוות ההכשרה' באה לתת תשובה לשני יסודות מהותיים אלה. (אבן, 2020).

בתחילת שנות ה-90 מצטרפים חברי גרעין שבי"ב להדרכה בתנועה, בדגש על הדרכת גרעינים לקראת חוות הכשרה. חברי הגרעין בחרו להפוך את הפרק האחרון בשירות שלהם להדרכתי (במקום התיישבותי), ולהדריך את כל שכבת י"ב בתנועה לקראת

היציאה לחוות ההכשרה. בהחלטה זו הייתה אמירה לגבי שינוי האיזון בין המשימות של הגרעינים בהדרכה בתנועה לבין המשימות שלהם בקיבוצים בהם היו.

בשנת 1992 עוברת התנועה תהליך שנקרא "להוביל שנית". מטרת התהליך לגבש חזון ויעדים לאגף החינוך, להגדיר את התהליך החינוכי בתנועת הנוער ואת יעדי ההגשמה. בתהליך זה שונה היעד המרכזי של התנועה מ"התיישבות" ל"הצטרפות לתנועת בוגרים מחנכת", לימים תנועת הבוגרים של התנועה. בשנה זו יצאו שישה גרעינים של התנועה, שיועדו לחיי המשך בקיבוץ, לחוות ההכשרה. מנקודה זו ואילך הופכת חוות ההכשרה לעובדה ברורה, ידועה וטבעית והיא מתבססת כשלב מהותי ואינהרנטי בתהליך ההתחנכות בתנועה ובדרך להגשמה כבוגרי התנועה.

בשנים אלה מתחזקת המסגרת התנועתית לא רק תפיסתית אלא גם בהיבטים כלכליים ותפעוליים. בניגוד למה שהיה נהוג עד לשלב זה בתחום הקשר בין התנועה הקיבוצית והנח"ל לתנועה והאחריות על גרעיני הבוגרים, מכאן והלאה עברה האחריות המלאה על החניכים לתנועה, על כל היבטי הכלכלה, התחזוקה וכן איתור האתרים לחוות ההכשרה. התנועה הקיבוצית לא תמכה עוד בשנות השירות והפסיקה לשלוח את שליחיה להדרכה בתנועה, דבר שהיה משבר ממשי בתנועת הנוער, והיווה סכנה להמשכיותה. בתוך מציאות זו הופכת חוות ההכשרה למרכזית, ומשימת ההדרכה בתנועה עוברת לאחריות בוגריה בלבד. בוגרי התנועה, הנמצאים בשנות השירות בחוות ההכשרה, הם הרכזים והמדריכים בקיני התנועה ברחבי הארץ. מצב זה נשמר מאז ועד היום, כאשר המשימה התנועתית תופסת את מרבית הפעילות של חברי שנת השירות, ולצידה מתקיימות משימות חברתיות נוספות.

את מקומה של חוות ההכשרה בהדרכה התנועתית מאותה התקופה ואילך סיכמה בדבריה רכזת ההגשמה בתנועה:

מסוף שנות ה-90 המשימה המרכזית היא הדרכה בתנועה, יש עוד מדריכים בקיבוצים, אבל לאט לאט הם יוצאים. נוצר מצב שכל הקומונרים בנוע"ל הם מחוות ההכשרה, זה הציל את התנועה. זה הציל אותנו. לא היה היום נוער עובד ולומד אם לא הייתה חוות הכשרה. (ניצן רוזנוקס-זיו, 2020).

גרעין אחים – סוף שנות השמונים

בסוף שנות ה-80, במקביל להתמסדותה של חוות ההכשרה בתנועות הנוער העובד והלומד והמחנות העולים, הוכרה בישראל תנועה חדשה, תנועת הנוער של האיחוד החקלאי. התנועה החלה את פעילותה כעשר שנים קודם לכן, במסגרת התנועה המיישבת של האיחוד החקלאי. בשנת 1987 קיבלה הכרה רשמית על ידי משרד החינוך. שנה בלבד לאחר מכן, בספטמבר 1988 נחנכה מסגרת שנת השירות של תנועת הנוער – "גרעין אחים". חברי הגרעין הראשון והגרעין השני נשלחו לגוש שגב, שהיה אז מרחב התיישבות חדש, למשימת חיזוק מפעלי תנועת הנוער ומסורות התנועה במרחב החדש.

שאל אדם, מזכ"ל התנועה באותה העת, סיפר:

גייסנו חבר'ה מאודים, מכפר חיים ומבית ברל. הצלחנו לדחות את הגיוס שלהם דרך התק"ם. למסגרת קראנו "גרעין אחים" והסיבה נבעה מגיבוש הרעיון של שנת השירות – גרעין שיוצא מהישובים הוותיקים ונשלח אל היישובים הצעירים יותר בתנועה. חברי גרעין אחים היו לרוב מדריכי השכבות הצעירות באותם היישובים, וכך נוצר מצב של אח גדול שעוזר לאח קטן ומכאן, גרעין אחים. (לוי, 2017, עמ' 57).

שמו של הגרעין מסמל גם את ראשי התיבות של התנועה (א"ח – איחוד חקלאי). הפעילות בגרעין אחים הוגדרה כפעילות חינוכית קהילתית במסגרת התנועה.

בוגרת גרעין אחים השני במשגב סיפרה על הפעילות:

הפעילות הייתה במסגרת סניף אזורי, שריכוז אליו בני נוער מתוך עשרים ושישה יישובי המועצה. אנחנו בתור גרעינרים היינו מעבירים פעולות לנוער שמגיע לפעילות, וכמו כן יוצאים לכל הפעילויות התנועתיות במסגרת התוכנית השנתית. (לוי, 2017, שם).

לאחר שנתיים של פעילות באזור משגב יצא גרעין אחים שלישי לקומונה בבקעת הירדן. עם השנים נוספו קומונות של גרעין אחים והפעילות התרחבה לאזורים שונים בארץ. בשנת 2001 חוותה התנועה משבר בהצטרפות חברים לגרעין אחים. הדבר נבע מהעובדה שלא בכל היישובים היו גרעינרים, ולאור כך לא הונחלה מהות התפקיד וחשיבותו לשכבת המדריכים. לפיכך התבצע תהליך הדרכה אינטנסיבי, ובשנים שאחריו הגיעה התנועה למצב שבכל הסניפים פעיל גרעינר, המהווה מודל עבור החניכים והמדריכים. הדבר הביא לשינוי משמעותי בגרעין אחים ולעלייה במספר המתנדבים לשנת השירות, עד למצב בו מספר המתנדבים עלה על מספר המכסות האפשריות.

בשנת 2003 נפגשו חברי גרעין אחים עם חניכים של מסגרות שונות של שנת שירות בארץ (במסגרת כנס המכון הישראלי לדמוקרטיה). המפגש עורר חשיבה בקרב חברי הגרעין על העשייה בתנועה, ולאור כך החליטו לכנס את חברי מועצת הנוער ואת הנהגת התנועה לחשיבה על עקרונותיה. באותו כנס נוסח מחדש העיקרון הראשון של התנועה, ונוספה אמירה המכוונת לעשייה חברתית: תנועת הנוער היא בלתי מפלגתית, ותחנך למעורבות ואחריות חברתית ואקטואלית בחברה הישראלית. בתום אותה שנה החליטו חברי הגרעין על יוזמה בשם "אוטובוס הקסמים", שתתקיים בסוף שנת השירות ותהיה מסע התנדבות במקומות שונים בחברה הישראלית:

בתי חולים, מועדוניות, פרויקטים עם השכבה הבוגרת ותרומה לקהילה. מפעל זה הפך למפעל מסורתי בסיום שנת השירות בגרעין אחים, אליו נערכים חברי הגרעין בחודש האחרון של שנת הפעילות.

על התרומה של אותו גרעין לעקרונות התנועה ולפעילות התנועה נכתב בספר התנועה:

במבט לאחור אפשר להבין כי התחזקות גרעין אחים, בזכות עלייה במספר הגרעינרים וגיבושו החברתי של הגרעין, הובילה לשיח ערכי על מעורבות גרעין אחים בחברה הישראלית. (לוי, 2017, עמ' 77).

עד שנת 2011 היה גרעין אחים מסלול ההגשמה היחיד בתנועת האיחוד החקלאי, דבר המעיד על מקומו וחשיבותו בתהליך החינוכי בתנועה. בשנת 2011 נוסף מסלול הגשמה במסגרת גרעיני נח"ל. הקבוצה הראשונה שיצאה למסלול הנח"ל במסגרת הצבא היו בוגרי גרעין אחים, כהמשך למסלול שנת השירות.

שנת שירות בפריחה

תנועות נוספות מצטרפות – שנות התשעים

בשנות ה-90' כבר הייתה שנת השירות דבר מקובל וידוע. גרעיני שנת השירות של נוער הצופים, גרעיני עודד של חטיבת בני המושבים וגם חוות ההכשרה של הנוער העובד והלומד היו עובדה קיימת בשטח, חלקם עם מסורת רבת שנים וחלקם מסלולים צעירים וחדשים בשדה שנות השירות.

בסוף שנות ה-90' כבר אין חושבים שגרעיני שנת שירות הם השלמה לנח"ל. שנת השירות הופכת לנתיב המרכזי ביעדי